

**Peti Lehel**

## **A fekete mágia szociális egyensúlyellenőrző szerepe a moldvai csángó falvakban. A lopás hiedelmei**

A moldvai csángó falvak kultúráját elemző etnográfiai irodalom lényeges tényezőként tartja számon az egyén társadalmi kiszolgáltatottságát, a közösség vezetőinek feltétlen tiszteletét, meghatározó kontroll szerepüket, valamint a világkép mélyen vallási hagyományokban gyökerező jellegét (vö. Pozsony 1998. 72.). Az emberek cselekedetei a közösség részéről vallási-morális megítélés alá esnek, csupán azoknak van határozott értékük, amelyek hagyományos magatartásokat követnek\*.

A szakrális világkép a társadalomban érvényes valamennyi szemiotikai rendszerben megtestesül (vö. Gurevics 1974. 33.), amely egy közösség működését teszi lehetővé úgy, hogy tagjainak azonos normarendszert kínál. Az értelemmel bíró világszemlélet mint a dolgok jó, illetve szent rendjét igazolja és legitimálja a normák és szabályok hierarchiáját (Kotics 1997. 37.). Ha valaki áthágja a normát, az a közösséget is érinti, mivel az egész rendszer válságát idézi elő, az egyéni akció szociális élménnyé válik.

A normasértés egyik sajátos formája a lopás. Moldvában a lopás a legsúlyosabb bűnök közé tartozik, amelynek közösségi megítéléséhez a vallásgyakorlásból merített keresztény bűnfelfogás, valamint ennek népi átértelmezése képezi a hiedelemháttérét:

[Milyen bünt csinál valaki, hogy a pokolra jut?] *Pokolra? Misére nem menen szaha, nem imádkazik, szitkalódzik, részegezkedik. Ezek. Talváj-ság, lop! Furtul nu este iertat de la Dumnezeu niciodată.* (A lopást soha nem bocsátja meg az Isten.) *Pâna când nu dai înapoi datorია.* (Addig, amíg az adósságot nem adod vissza.) *Nu e voie să furi de la altul.* (Nem szabad mástól lopni.) *Fiecare trebuie să muncească ca să aibă.* (Mindenkinek meg kell dolgozni azért, hogy legyen.) *Nu ca să furi!* (Nem hogy lopj!) *În ülök itt, s aztán menjek lopjak. Ala este scris, și acolo nu este iertat niciodată.* (Az meg van írva és ott soha nem bocsátanak meg.) [És aki meggyónja?] *Meg lehet gyónja, furtul nu este iertat niciodată* (a lopást soha sem bocsátják meg.) *Până când nu dai înapoi.* (Addig, amíg nem adod vissza.) *De ha*

\* A dolgozatban felhasznált folklórszövegek gyűjtését anyagi támogatása révén a Kriza János Néprajzi Társaság tette lehetővé.

*jén meghalok, kijed nem tudja, hogy én mit loptam? Vissza bírja adni? Nem bírja! (1)*

A lopáseseménynek a közvélemény általi megítélésében nemcsak valáserkölcsei indítékok játszanak szerepet, a közösségi életben a tulajdon megvédése mindig elsőrendű fontossággal bírt, amelyet a jogi népszokások egész sora biztosított (lásd Tárkány Szücs 1981. 779–813.; Nagy O. – Nagy Ö. 2000. 404–408.). A legújabb jogi antropológiai kutatások kiemelt fontosságúnak tartják a joghatékonyságot befolyásoló gazdasági, kulturális és erkölcsi normák meghatározó voltát is.<sup>1</sup>

A konfliktusmegoldási módok vizsgálata bizonyos törvényszerűségek, a háttérben meghúzódó szabályok és viselkedési módok felfedését teszi lehetővé az antropológia számára. Módszerként a kiterjesztett eset módszert, az elbeszélt esetet (*memory cases*), az összekapcsolódó esetek sorozatát (= *jogi folyamat = társadalmi folyamat*), az esetleírásokat, az interjút, az összehasonlítást (*szinkrón* vagy *diakrón*) alkalmazza (Nagy J. 2000. 105.).

A lopás a csángó hiedelmek szerint meg nem bocsátható bűn mindaddig, amíg a bűnös be nem vallja vétkét, és vissza nem adja az eltulajdonítottakat. A felfedés módja ritualizált, a közösségi nyilvánosságot feltételezi. Ennek egyik formája a „kiríkotás”, amikor a bűnös nyilvánosan beismeri vétkét, és bocsánatot kér. A beismerés rítusa a lopott javaknak a visszaadásával párosul. A „kiríkotást” mágikus úton is elő lehet idézni úgy, hogy a sértett fél kilenc pénteken „ráimádkozik” a tolvajra. Az elmondott imaszövegek a katolikus vallásgyakorlásban használt imák, a „megszóltott” szent általában Szent Antal:

[Mondták, hogy lehet ráimádkozni a tolvajra...] *Igen, igen. Páduai Szent Antalnak. [Hogy van az az imádság?] Nem tudam. Oláhul csak. [Csak imádkoznak, vagy valamit még csinálnak?] Nem. Csak imádkozunk minden pénteken, hogy a Jóisten adja ki a tolvajt. Hogy mondja meg, ríkotsa ki maga, hogy mit csinált. [És volt olyan, hogy visszadta?] Vót. Igen. Visszavette (vetette) a dolgot. Kirikotta. Elvitte vissza, s visszavette a kapun az ellopott dolgot. (2)*

[Szent Antalról mit tetszik tudni?] *Javitta miket elvesztessz. Megkapod. Há én es vesztettem. [És hogy volt?] Tartottam novémét. Kilenc napot. [Kilenc napot?] Hallgattam misét, imádkoztam, s megkaptam. Hazahozták. [Mi veszett el?] Vesztettem többféle dógokat, de mindent megkap-*

<sup>1</sup> A Laura Nader neve által fémjelezett jogi antropológiai kutatások a jog folyamat jellegét hangsúlyozzák, amely eszerint nem egyszerűen társadalmi életkeret (Nagy J. 2000. 105.).

tam. [...] *Elvesztettem, elejtettem az után, vagy ellopták honnunt, s megkaptam. Csinált minunét (csodát).* (3)

Abban az esetben, ha a tolvaj halála előtt nem gyónja meg bűnét, és nem adja vissza azt, amit elloptott, hitük szerint – a keresztény szemlélet dualisztikus másvilágképének megfelelően – a pokol örökkön tartó szenvedéseire számíthat.

A tolvajlás tárgykörét elemző szakirodalom magyar vonatkozásban a jóslást a kiemelt fontosságú cselekvési alternatívák között említi, amelynek gyakorlása olyankor válik indokolttá, amikor egy egyén/közösség számára a bejáratott cselekvési/értelmezési sémák gátlás alá kerülnek.<sup>2</sup> Ha a tolvajlás hiedelmkörét érinti, a jóslást csupán a bűnös megtudakolására használják, amely – az irodalom tanúsága szerint – nem rontó célzatú.<sup>3</sup>

Csupán annyiban válik szankcionálóvá, amennyiben negatív értékítéletű narratívum kerül az illető személyről forgalomba a közösség nyilvánosság-szerkezetében. A moldvai csángók hiedelmtudásában a jóslással analóg metacselekvésként értelmezhetjük a „ráimádkozást”, amelynek funkciója az, hogy a tárgy megkerüljön, a tolvaj „ríkotsa” ki bűnét. Ez nem irányul a bűnös személyének szankcionálására, a társadalmi normarendszer megengedően viszonyul ahhoz, ha a sértett fél vallásos-rituális cselekvéssorozatának eredményeként (amelyről a közösségi térben mindenki tud) a bűnös megbánást mutat (nyilvánosan beismeri tolvaj voltát), és visszaadja az elloptott dolgot. Kotics József a moldvai csángók erkölcsi értékrendjéről írott tanulmányában arról számol be, hogy korábban, ha a tolvajt akkor kapták rajta, amikor kisebb dolgokat lopott, elég volt, ha bocsánatot kért és a lopott dolgokat visszaszolgáltatta tulajdonosának, aki azzal a feltétellel bocsátott meg, ha megígérte, hogy többet nem lop (Kotics 1997. 41.). A ráimádkozás tehát ebben az esetben „stratégiai csapdaként” fogható fel (lásd Keszeg 1996. 338.), a közösség szándékos híreszteléssel próbálja meg a rendet helyreállítani. A megkárosított a közösségi elvárásoknak megfelelően esélyt ad a bűnösnek arra, hogy az a pozitív kimenetelű beismerést válassza.<sup>4</sup>

Krízishelyzet abban az esetben lép fel, ha a „ráimádkozás” eredménytelen marad, és a károsított alternatív mágikus cselekvéssorozatba fog. A

2 „A gátlást kiválthatja a cselekvési alternatívák hiánya, sokasága, vagy kimenetelük beláthatatlansága. A helyzet feloldása a cselekvés/mentális cselekvés más paradigmaticai rendszerbe való áttevődését feltételezi.” (Keszeg 1992. 70.)

3 Gunda Béla a rostaforгатásról írott tanulmányában tér ki részletesen a tolvajnak jóslással való kiderítésére (vö. Gunda 1989.).

4 Pócs Éva *Boszorkányság a vallás és a mágia határán* című munkájában hasonló esetről számol be, amikor a károsult család a „megcsináltatásról” való szándékos híreszteléssel bírta rá a tolvajt az elloptott állat visszaszolgáltatására (lásd Pócs 2002.).

*fekete mise és böjt a mágikus-vallási rítusoknak az a formája, amelynek eredményeként hitük szerint a bűnöst transzcendens ítélet sújtja. Ennek legsúlyosabb formája a halál. A ráimádkozás a normasértést büntető divinációs rendszerben ilyen értelemben a legenyhébb szankcióval bír, elsődleges funkciója pedig az, hogy lélektani nyomást gyakoroljon a bűnösre.*

A fekete mise specialistája a román pap. A rítus lezajlásáról keveset tudunk, feltételezzük, hogy a népi tudatban az esetek többségében csupán az erről szóló narratívumok által válik valóságossá:

[Volt olyan, hogy a templomban is loptak?] *Most két esztendeje ellopták azt, amibe tartásák a szentséget. [Mért lopták el?] Mért lopták el!? Azért, hogy csánljanak vele rosszat. [Megkapták a tolvajt?] Nem kapták meg. Ha megkapták es nem mandják meg, mer gyé tot megpédépszilják (büntetik). [Hogy büntetik azt meg?] Az Isten örözzön meg, ne érjen oda senki. Peđeap-sa și la moarte. (Halálos büntetés is lehet.) Annak elparalizálódik, elizél, s nem tud semmit. Csak menen így, né, botokan. Nem erőst csinálják a papak nálunk, mert gandalkaznak. Cum să se paralizeze! (Mért paralizálódjon!) [Hogy tudják meg, hogy ki az?] Kilelődzik. Cât de cât de késón (ha késón is) kilelődzik. [Hogy lelődzik ki?] Megfogják. S azt mikor béesípi valahol... mer egy helyre béesik. Azért imádkoznak. S egy helyre mikor béesett, akkor megmond mindent. Nem úgy fagják me, hogy csak úgy eresztik el. Mondnak miséket, mondnak igéket a papak. [És visszaadják?] Visszaadták. [Hogy adták vissza?] Rázza a hideg. Reszket az ágyba. Akkar ő muszáj visszaadja, mer ameddig vissza nem adja, attól nem szalad el. Hát vót, történt nálunk. Sakan meghaltak az alyanból. S azért nem csinálják a papak nálunk, hogy abból meghal. Attól nem lehet szabadulni. (4)*

*Azt mondják, ha ilyesmi történik [lopás], mennek a román paphoz. A román pap, az ortodox. És akkor imádkozik, aztán nem tudom. [És ez jó dolog?] Há, nem éppen jó dolog, de hát, na! Megcsinálják. Aztán, hogy kéri az, aki bépereli, hogy se az élőkvel ne legyen, se a hótakval ne legyen. Akkar ulyan, hogy kudul, nem egészséges, úgy mászkál... Akkor se az élőkvel nincs... mert ez a legrosszabb. Nem tud menni az élőkvel úgy rendszeren, ahogy kell. Meghalni se hal meg, mert el kell húzza azt a bűnt, amire vétkezett. (5)*

A lopás közösségi élménnyé válásának egyik formája, ha valaki papot csal vagy lop meg. A hiedelem szerint ennek negatív következményei csapások formájában az egész falut érintik. Ha kiderül a bűnös személye, akkor marginalizálódik, az életében előforduló károsodásait, balszerencsét a közösség a lopás büntetéseként felfogott transzcendens ítéletnek tulajdonítja. A közösség nyilvánossága előtt az egyén élete „negatív biográfiává”

alakul át, kudarcait számon tartják, a marginalizálás foka néha a vele való érintkezés teljes megszüntetéséig jut el. Az ítélet a papi átok közvetítésével teljessül be. E mediátori funkcióra az a hiedelemtudás teszi alkalmassá a román pap személyét, amely rejtett tudást is társít hozzá (homo divinans).<sup>5</sup> Ennek értelmében a román pap Isten szolgája ugyan, de az alvilág kétes erőinek a mozgatója is (Czégényi 1999. 35.). Pócs Éva kutatásai révén tudjuk, hogy a papi átok istenítéleti – ordália – jellege a középkori adatokból is teljesen világos. A szerző kimutatta, hogy egy divinációs rendszerben, az áldás és átok mint egymás alternatívái könnyen szerepet cserélnek. A papi átok egy legitim rítus része, amelyet az legitimál, hogy az ember, vagy emberi létesítmények elátkozása tulajdonképpen a Sátán művét, a Sától az emberbe plántált bűnt sújtja, mint Isten nevében osztott igazságos büntetés (lásd Pócs 2002. 254.).

*Itt nálunk vót egy ember. Elvágta a papnak a dimiléjit (kepe), azt mandta, hogy igen nagy a dimiléje. Ne férjen bé tizenhat kiló puj (kukorica), csak férjen bé tíz! S a pap kiáfurisilta (rájött)! Ezt tudam én! Láttam! Hét esztendeig úgy verte el az ég itt elé a helyeket, az egészet! Az emberek meg akarták ütni! Meg akarták ütni, hogy... Aszanták, hogy harangakat vett templomba, mindent. Mikor ment elé, a pap aszanta: „Eleget attál, mindent. Harangakat vettél, de mind csak vízecekből csináltad a bort!” [...] Falunak kár volt! Há. Hazatt vót nagy marhát. Drága féle marha vót akkar abba a világba es. Húszezer lej, huszonkétezer lej! [...] Béesett az ünője a barazdába, s ott döglött meg! S aszanta a pap: „Afurisit să fie acela care va călca la el să iete un kil de carne! (Átkozott legyen az, aki elmegy hozzá, hogy vegyen egy kiló húst is!) S bévették (bévetették) a dögös kútba. (6)*

Az a képzet, hogy a bűnös káros hatással van a közösségre, a hagyományos kultúrákban a titok metafizikai entitásként való kezelésében érhető tetten. A moldvai csángók hiedelmei szerint pl. a tiltott szexuális kapcsolat titokban tartása ugyancsak aszályt okoz („megköti az esőt”). Ha pedig valaki úgy hal meg, hogy elmulasztja bűneit meggyónni, az a túlvilági életben a pozitív ontológiai státussal rendelkező örök életről mond le. A titok rituális felfedése, amely napjainkban a moldvai csángók körében is egyre inkább a hivatalos vallásosság keretei között zajlik (gyónás), megtisztulást biztosít az

<sup>5</sup> A természetfeletti erők és az emberek között közvetítő, a szellemek világával kommunikáló román pap elsősorban Isten szolgája, akinek spirituális kapcsolatai biztosítják tevékenységének az eredményességét (...) (Czégényi 1999. 36.). Birtokában van a tudásnak, mely által természetfölötti erőket használhat (szabad akarata szerint), ennek tulajdonítható hatalma. Ez a hatalom kiegészítődik isten-szolgai vagy ördög-cimborai mivoltának erejével, attól függően, hogy mágusi tevékenysége fehér vagy fekete (Komáromi 1996. 93.).

egyén számára. Ez ugyanakkor a kozmikus rendet is visszaállítja, a közösség megszűnik a normaszegő miatt a különféle csapásoktól szenvedni. Ez a magyarázata annak, hogy a lopást nem csupán a megkárosított, de az egész közösség is személyes ügyeként kezeli, mivel nemcsak a társadalmi struktúra bomlik meg a szociális, etikai és morális egyensúlyvesztéssel, de az istenség és az ember közötti kozmikus harmónia is válságba kerül. A profán történekek titokban tartása megsérti a közösség értékrendjét, veszélybe sodorhatja azt, míg az egymásról való tudás, a tudás megosztása koherenciát, szolidaritást, realitást termel (Keszeg 2002. 167–168.). Mircea Eliade szerint az archaikus társadalmakban a profán események titokban tartása kockázattal jár. Ha a felfedése általi rituális megtisztulás elmarad, az eltitkolt cselekedetek által előidézett mágikus erők idővel az egész közösségre veszélyt jelentenek (lásd Eliade 1991. 110–113.). A bűn tehát nemcsak önmagában, hanem az elrejtése általi szertartásbeli hiba miatt válik iszonyú tetté, az offenzív démoni erők energiaforrásává. Ennek megakadályozására Moldvában egy olyan büntetőrendszer aktivizálódik, amely mágikus (szimbolikus), ill. jogszokásbeli elemeket ötvöz a papok által működtetett büntető-metódusokkal. A fentebb közölt narratívából láthattuk, hogy Trunkban az egyház vagyonát károsító személyt a falubeliek azért akarták megverni, mivel titkolt tette miatt jégeső pusztított a falu határában. A papi átok hatására marginalizált helyzete stabilizálódott, a falusiak isteni ítéletnek tartották azt, hogy a tehenén kényszervágást kellett alkalmazni, a húsát ezért nem hasznosították, hanem a falu dögös kútjába vetették.

A bűnös mágikus úton előidézett szankcionálásának másik formája a *fekete böjt* (ráböjtölés). Ellentétben az átkozódással, amely egész Európában fontos része volt a boszorkányság falusi rendszereinek, ez a fajta „fekete böjt” az európai kultúra újkorában igen ritka jelenség: szinte egyetlen alkalmazási területe éppen a balkáni (romániai) boszorkányság (Pócs 2002. 246.). Bárki megcsinálhatja, ha követi a rítus által előírt mágikus cselekvések sorozatát, de vannak specialistái is. Ezek többnyire a moldvai társadalom egyik sajátos rétegéből, a *májká*k (apáca) közül kerülnek ki.<sup>6</sup>

Habár a rítus lezajlásának forгатókönyve a csángó nyelvterület különböző falvaiban korántsem egységes, vannak adataink arról, hogy a fekete böjt egyházi/papi irányítással (vagy közreműködéssel) történik:

6 Az apácák társadalmi szerepéről, a moldvai csángóknak nyújtott vallási-mágikus szolgáltatásairól még nem született számottevő etnográfiai/antropológiai elemzés. Tudjuk azt, hogy intézményük a moldvai csángó falvakban a férjhez nem ment nőknek kínál életstratégiát. Néhány hónapos – estenként éves – vallási képzés után a magányos nők immár szociálisan védett életvitelét többnyire szülőfalujukban folytatják.

Nálunk is csinálnak olyant. Tudja, hogy van? Ha valaki ellop valamit egy házból, akkor elmenyen az asszony, vagy az ember, kettőből egy. Fizetnek az ortodox papoknak, fizetnek fekete misét. [...] Fogadnak ilyen majkucákat (apácákat), s azok böjtölnek, mert az idevalók nem tudják kitartani, felejtik el, hogy kell böjtölni. Kilenc pénketet kell tartani, ha nem, kilenc hétfőt, vagy kilenc szeredát. Kilencet egymás után. Hogy este lefekszik, éjjeltől többet nem lehet igyék sem vizet, semmit másnap délutányig. Más estig nem lehet sem egyék, sem igyék, sem a majorságnak sem adhat enni, azok is kell szenvedjenek. S nálunk azért sem tudjuk kitartani. S akkor a kilencedik nap mikor telik le, akkor hal meg, vagy hosszas betegsége legyen [a tolvajnak]. S akkortól lebetegedik, vagy meghal azon az éjen. (7)

A fekete böjt az offenzív mágikus rítusok kategóriájába tartozik, lényeges attribútuma a divinációs jelleg. Az „igazságos bosszú” kontextusában helyezkedik el, a mágia interperszonális viszonylatai helyett a beteljesülés sorsszerűsége, az istenítélet jelleg a hangsúlyos (vö. Pócs 2002. 245–246.).

### Egy esetleírás Lészpedről

1997-ben Lészpeden a rendőrség egy rablás körülményeit vizsgálta. A. F.-ék lakodalmi ünnepségen vettek részt, mialatt betörték a házukba. A kár jelentős volt, annak ellenére, hogy csak textilnemüket loptak el. A rendőrségi kivizsgálás a falu intenzív érdeklődése mellett történt. A hivatalos vizsgálat eredménye mindenkit meglepett: a bűnösök A. F.-ék közvetlen szomszédai voltak. Habár a szomszédék nem ismerték el bűnösségüket, a nyomok alapján minden együtt volt ahhoz, hogy A. F.-ék a bírósági eljárás útján megfelelő anyagi/erkölcsi kártérítésben részesüljenek. A kárvallottak azonban lemondtak erről a jogukról, ehelyett fekete böjtbe kezdtek. Az adatközlők beszámolója szerint az asszony kibontotta a haját, meztelenre vetkőzött, és a házban járkálva naphosszat imádkozott. Ezt más napokon is megismételte, mialatt az egész család szigorú böjtbe fogott, amely arra is kiterjedt, hogy ezeken a napokon nem látták el az állatállományt. A falu megelégedéssel vette tudomásul, hogy a rítus lezajlása után nemsokára A. F. szomszédja megbénult és tolókcocsiba kényszerült. Lészpedi gyűjtőutunk alkalmával mi is naphosszat láthattuk kapujában kényszerűségéből vesztegelni.

Vannak adataink arról, hogy a lopás súlyosságának megítélését negatívan befolyásolja a tény, ha az ellopott dolgok a *zesztre* (hozomány) részét képezik. A közvélemény abban az esetben is szigorúan bünteti a tolvajt,

hogyha az ellopott tárgyak valós értéke nem túl nagy, mivel azok így rituálisan felértékelődnek. Ez a körülmény az általunk leírt esetben is fennállhatott.

*Bötöt tartnak. Bötöt tartnak, hogy nem tudam mennyi időt nem esznek se a marhák, se ők. Nálunk történt egy ilyen dolog, hogy... Figyeljetez ide! Egy embernek, hát, sok ruhája vót. Gúnya. Ilyen pokrócak, s gúnyák, mindenféle. S akkor itt a szomszédjik megleste, amikor elmentek hazulról. S akkor bérontottak a házba, kivették a pokrócakat s a gúnyákat, s a lábbeliket, amiket találtak ottan, s elvitték. Na, mikor ezek hazajöttek, lakadalamba vótak-e, hova vótak el, nem tudom. Hát, meglátták, hogy mi történt otthon. Elhítták a rendőrséget. Fényképezték ott a nyomikat, ott a házba. „Ezek vótak! Ezek a szomszédok!” Lehítták a szomszédokat: „Mit keresztez ebbe a házba!” „Mü nem vótunk, nem vótunk!” „Na, ha nem vótataka a tük bajatak!” „Ti mit csináltak, akik kiktől loptak?” „Mü nem adjuk törvénybe, nem csinálunk semmit, hanem feteke bötöt tartunk.” S akkor az asszan nekifogott, kiotta a haját, levetkezett, a házba lepcsegett (hangutánzó szó: mezítláb járt), imádkozni fogott. S akkor azon a nap nem ettek se gyermekek, se ember, se marhák. Semmi, semmi nem ett azon a nap. Csak imádkoztak. Na, nem tudam hány napat így, hány napan kellett imádkozni. Úgy, hogy az ember most ilyen kétkerekű mifélén... [Tolókocsiban...] Igen. Hogy nem tud járni. De rég az ideje. Él most is az az ember. Aztán nem tudam igaz-e, nem-e, az átak fogta-e meg vaj a betegség, de itt úgy tartásák, hogy az átak megfogta. Mer ők vótak azok, akik bójártak a szobába, levették a rúdokról a kendőköt, s a gúnyákat, s a pokrócakat, s a mit tudom én miféléket... lábbeliket. [Miket imádkoznak ilyenkor?] Hát, vannak valami imádságok, mind csak a pap adja az ilyen imádságokat. (8)*

Az adatközlőink közül volt, aki úgy tudta, hogy A. F.-ék a pappal is megátkoztatták szomszédjukat. Az a tény azonban, hogy ugyanez a történet ugyanannál az adatközlőnél két (egymástól lényegesen eltérő) narratív variánsban is előfordul<sup>7</sup> a hiedelemszövegeknek a megváltozott kontextusban való megjelenése a hiedelemszövegek esetenkénti egyedi megkonstruálására figyelmeztet, amely lényegesen meghatározza szövegszervezésüket, tartalmi jegyeiket.<sup>8</sup> Az eltérések oka az is lehet, hogy esetenként valószínűleg együtt

7 Ottjártunk előtt egy évvel kolléganőink gyűjtöttek ugyanattól az adatközlőtől. (Lásd *Adatközlők jegyzéke* 9. KJNT archívuma.)

8 A hiedelemszövegek nem egyszerű visszatükrözései bizonyos szituációknak, nem pusztán felfedései mindannak, ami az adott szituációban objektíve adott. Bizonyos értelemben a szövegszinten reprezentált szituációk megkonstruálásai (Czégényi 2001. 168).



szokták alkalmazni a fekete misét és a böjtöt, ez azonban a szövegek szintjén külön-külön reprezentálódik.

[A fekete misének mi lesz az eredménye?] *Hát az az eredménye, hogy hát az Istennek az átka megfogja, amit szóval az ember fel lesírta a Jóistennek, hogy mért csinálta ezt a dögöt, akkor persze, hogy megfogja az átok s meghal. Vagy más úgy átkozza meg, hogy se ne éljen, se ne haljon. Úgy is van nálunk. Van egy amelyik megy a két kerékvel, úgy van átkozva meg, hogy sem nem él, mint a többi ember, sem nem holt meg, csak kínlódik. Bémentek egy házba, bémentek éjjel, bérontottak egy házba s kilopták a ruhákat, pokrócokat, párnákat mindent. S akkor azok megtudták, hogy ki volt, akkor úgy megátkozták a román papnál, hogy ma is az az ember él, az az ember él. Se nem él úgy mint az ember, se nem holt meg, hogy egyszer legyen vége. (9)*

A. F.-ék viselkedése a krízisszituációban egy hagyományosan jól bejáratott viselkedési mintát követett. Készülődésükről mindenki tudott, az esemény fontosabb mozzanatait a narratívumok szintjén jelen voltak a falu mindennapi kommunikációs mezejében. Aktualitását csak fokozta az, hogy egy korábbi hasonló eseményről szóló szövegek is forgalomba jöttek. Ebben az esetben szintén a szomszédok károsították meg falubelijüket. A böjt eredménye a falusiak szerint elrettentő volt: mindketten meghaltak.

*Volt itt egy ember. Elvették a nagy disznót. Feltették füstölni. A szomszédja mind ellopta. Aztán partacsikát tartottak, böjtöt tartottak, s meghalt az asszon is, az ember is. [Hogy lehetett ilyen hatása a böjtnek?] Ha böjtölik, Isten előtt fizettek. Isten elvette. (10)*

### A rítus szemantikai/archetipológiai értelmezése<sup>9</sup>

1. A **rituális tisztaság** mindenféle mágikus cselekvés kísérője és előfeltétele. A mágikus cselekvésekben szimbolikus reprezentációi a meztelenség és a böjt. A test és a lélek jelképes megtisztítása a böjt révén történik meg. A férjhez nem ment nők böjtölése ezért is rendelkezik fokozott hatékonysággal.

2. A **kibontott haj** a rituális viselkedést jelzi, a gyászszertartásokban kap hangsúlyos szerepet. A szimbolikus antropológia irodalmában a halált hozó idő és a rontó feminitás archetipikus reprezentációja.

<sup>9</sup> Mivel e hiedelemkör részletes feltárása további kutatásokat igényel, releváns elemeinek meghatározását nem tudjuk elvégezni.

3. A **meztelenség** gazdag szimbolikus kifejezőerővel rendelkezik. Egyfelől rontáselhárító szerepe van (a fekete böjt hatása visszazárlhat végzőjére is), másfelől a cselekvés hatékonyságát növeli, úgy, hogy a teremtés előtti mitikus előidőt idézi fel. Szimbolikus konvergenciája a középpont archetípusával analóg, a megkerülés aktusával van kapcsolatban.

4. A **szómágia**. Az imák funkciójuk révén mágikusnak minősülnek, habár információink szerint ezek egy része a katolikus vallásgyakorlásban is használatos. Az ima, a szómágia a szellem varázsszóval való megidézésének krisztianizálódott formája (Keszeg 1992. 76.). Az imamondás más mágikus cselekvésekkel is összekapcsolódik, ha a cselekvés kontextusában értelmezzük, a fekete mágiának<sup>10</sup> céltudatos alkalmazását kell látnunk. (Csíkfalván magunk is megfigyelhettük, hogy például gyomorbetegség gyógyításánál a fehér mágiát alkalmazó személy a fokhagymának túvel való szurkálása közben keresztény imákat mormolt.) Páduai Szent Antalhoz nemcsak a kár megtérüléséért, vagy a tolvaj kiderítéséért imádkoznak a moldvai csángók, de veszély, betegség, ill. ördögi kísértés elhárításáért is; Moldova-szerte igen népszerű segítőszent. Azokban a gyógyító célzatú archaikus imákban, amelyeket a *Szent Antal tüze* nevű betegség gyógyítására adnak elő, valamint a *Szent Antal imádsága* típusú archaikus imákban fontos elem az égi hitelesítés motívuma, a szent csodatevő erejének égi helyről való származtatása (lásd Tánczos 1996. 35; 120.). A mágia szent helyről való eredeztetése, a vallásos rendszerben való elhelyezése által legitimmé válik.

5. A **számmágia**. A böjtöt kilenc napon (általában pénteken) keresztül kell megismételni. Jelképiségét a különböző szimbólumszótárak a háromszorosan szent hármashból vezetik le.

6. Az **idő**. A böjtölés megkezdésének ideje az este, amely a rákövetkező nap estéjén ér véget. Szimbolikus jelzője a kibontott haj, valamint a rítusnak magának az elnevezése: „feteke (fekete) böjt”, archetipális motivációja a „sötét sokk”.

7. A **tér**. A rítus lezajlásának helyszíne a ház rejtett zuga. A rejtőzködés, elzárkózás, amely (akár a titok) a mágikus rítus bizalmas természetének szinte tökéletes jele (Mauss 2000. 63.), az időhasználatba is beépül, lévén, hogy – mint fentebb láttuk – a rítus zajlásának időbeni korlátja az éjszaka.

8. A **specialisták**. A rítus szellemi vezetője lehet a pap, de lehet egy „tudós” vénasszony is. A pap mágusi funkciója révén bizonyos értelemben

10 A lét alapvető problémáira és a speciális, konkrét részletproblémákra vonatkozó hiedelmek cselekvésben megnyilvánuló formái helyzettől és állapottól függően mágikusak vagy vallásosak (Czégényi 2001. 161.).

nemtelennek minősül, akárcsak a specialista vénasszony, akinek ebben a jelentés-összefüggésben legfőbb attribútuma „tudós” volta és „szent élete”, nem pedig feminitása:

*Izét tartanak, ilyen... [Misét?] Nem misét, ilyen... mikor nem esznek. [...] Nem esznek akkor azon a napon, kérem szépen, nem eszik se csirke, se állat, se ember, se gyerek, senki nem eszik abba az életbe (házba). Nem tudom hány nap, ezt nem tudom, hogy hány nap, (...) de nem egymás után, hanem például egy héten két napot. S vannak itt ilyenek, akik tudják, járnak az ilyen vénasszonyokhoz, s azok magyarázzák az ilyen dolgokat, tudják az ilyeneket. Én nem. (11)*

A háziak közül mindenki böjtöl, emellett azonban a rítus lezajlásában a nőknek van kiemelt szerepük. Nancy Caciola kutatásaiból tudjuk, hogy a középkorban egyfajta nyitottságot tulajdonítottak a női testnek, amelynek révén az sokkal sebezhetőbb volt a szellemi benyomásokkal szemben, ugyanakkor fogékonyabb is a látomások és jelenések iránt.<sup>11</sup> A nők tehát alkalmasabbak a transzcendenciával való kapcsolatteremtésre. M. Mauss úgy gondolja, hogy nem annyira fizikai adottságaiknak, mint inkább a képességeikkel kapcsolatos társadalmi érzelmeknek tudható be, hogy a mágiára mindenhol alkalmasabbnak tartják őket, mint a férfiakat (Mauss 2000. 68.). Emellett minden bizonnyal az a korábbi hagyományokra visszavezethető hiedelem is érvényesülhet, amely a nőhöz esetenként valamilyen negatív, rontó jelentést asszociált.

Az általunk elemzett hiedelmek/hiedelemcselekvések társadalmi funkciói eltérőek az ebben érintettek számára. Más szerepkört töltenek be annak a tudatában, aki a mágikus cselekvésekhez folyamodik, mást annak, aki ellen irányul, és megint mást a közösség számára, amely megengedő vagy tiltó hozzáállásával lényeges faktorként szerepel létrejöttükben. Míg a megkárosítottnak a hiedelem pszichológiai motivációja a szorongás csökkentése, addig a bűnös számára éppen ellenkezőleg, a hiedelem konfliktuskonstituáló tényező lehet. Láthattuk, hogy ezeknek a hiedelmeknek az

<sup>11</sup> Hogy saját testét zárttá, tehát szentté tegye, a szentségre törekvő nőnek minden fizikai – táplálék, anyagcsere és szexuális kapcsolatok formájában jelentkező – érintkezést meg kellett szakítania környezetével. Azáltal, hogy elzárta magát a fizikai világ kísértéseitől, a női szent csakis az isteni spirituális befolyásokkal szemben maradt nyitott. A másik oldalról viszont, ha valaki testi mértéktelenség vagy bűnök formájában rosszra használta tagjait, azzal a korabeli értelmezés szerint még tovább nyitotta testét, szinte hívogatta a démoni behatolást, és közben elzárta magát az isteni beáramlástól (Caciola 2002. 118, 121.).

érvényességét az őket éltető közösségen belül esetenként verifikálja az a hit, hogy a tolvaj meghal, vagy súlyos szerencsétlenség éri:

*Vótak. Vótak, hogy felakasztatták magikat abból. Elégtek. Sakan vótak, haj... felakasztatta magát, hogy tudta, hogy bűnös, nem bír abból kiszabadulni, abból a vétekből.* (12)

A szociálintropológia lehetségesnek tartja, hogy adott pszichoszociális kontextusban ez valóban meg is történhet, ám ennek szociálpszichológiai háttere, mechanizmusai még nem kellőképpen tisztázottak.

A halálgondolat kollektív sugalmazásának antropológiai elemzését Marcell Mauss végezte el.<sup>12</sup> Mauss abból indult ki, hogy a különféle társadalmi tényezők (fizikai, lélektani és erkölcsi) között közvetlen kapcsolat van. Ezáltal válik lehetségessé, hogy egyéni tényezőktől függetlenül, csupán a társadalom által sugallt halálgondolat olyan szellemi és fizikai pusztítást képes véghezvinni az egyén tudatában és testében, amely látható vagy ismert sérülés nélkül is gyors halálához vezet. Úgy gondolta, hogy a csoportban és a csoport által az egyéni tudat teljesen rabul esik, az ekkor kidolgozódó képzetek pedig a csoport állandó nyomására vagy a nevelés folytán fennmaradnak és reprodukálódnak az egyénben. Így ezek az emberek morális/misztikus okok miatt mély depresszióba zuhanhatnak, és azért halnak meg, mert azt hiszik, hogy meg fognak halni. Elemzése ausztrál, új-zélandi és polinéz antropológiai esetleírásokra támaszkodik. Ezekben a társadalmakban, ha egy bennszülött megtudja, hogy varázslatot úztek ellene, elemésztí magát a félelemtől (*waste away with fright*), halálának elsődleges oka tehát a mágikus rontástól való félelem. Mauss fontosnak tartja kiemelni, hogy ugyanezekben a kultúrákban a tisztán erkölcsi és vallási fogalmak az uralkodók (lásd Mauss 2000. 372–382.). A fekete mágiával kiváltott voodoo-halál végül is a társadalmi csoport békéjét bolygatja meg. A végső cél az, hogy a rend helyreálljon (vö. Szentí).

12 A maussi elméletet kísérletképpen alkalmazzuk eme nehezen értelmezhető bonyolult társadalmi jelenségre. Emellet Szentí Tibor tanulmányára is támaszkodunk, aki nagyszámú magyar etnográfiai adatközléssel bizonyítja a ráböjtölésnek fizikai áldozathozatallal történő voodoo-halált előidéző célzatát: A ráböjtölés technikája az, hogy amennyiben egy ellenségünket el akarjuk pusztítani, vagy legalábbis megbetegíteni, vagy egy tolvaj kílétét felfedni, akkor egy bizonyos időben, tehát a hét egy napján (...), egy meghatározott időszakon belül teljes vagy részleges böjtöt fogadunk. Az időszak végén ellenségünk megbetegszik, vagy pedig egyenesen meg is hal. Tehát önmagunk sanyargatásával kényszerítjük a természetfelettiéket arra, hogy kívánságunkat teljesítsék.” (Dömötör 1981. 156.)

## Összegzés

Moldvában szociális szinten a lopás hiedelmei a társadalmi kontrollmechanizmusok részévé váltak, amelyek a lopásesemény után aktivizálódnak. A hiedelemcselekvések szervesen beépülnek egy hagyományos közösségi értékrendbe, funkciójuk ebben az értelemben az, hogy visszaállítsák, legitimálják és folytonosságát biztosítsák a megbontott rendnek. Kotics József szerint régebb a különösen nagy bűnnek számító lopások/rablóyilkosságok esetében Moldvában a közösség kollektív önbíráskodással meg is ölhetette a tettest (vö. Kotics 1997. 42.). A lopás ma már a kárt ért egyén személyes ügyeként jelenik meg, s a közösség kollektíven nem lép fel a tagját ért károkozás esetén, ezért az igazságszolgáltatás mellett még ma is igen fontos, ha nem fontosabb szerepe van a szimbolikus elégtétel egyéni formájának (uo.). A bűnös megbüntetésének igénye, amely régebb a jogszokások terén a gyakorlatban realizálódott, mára tehát főként a mágikus rontó cselekvések kategóriájába tartozik. A fekete mágia ezekben a falvakban a legfőbb informális kontrollmechanizmusok közé tartozik, amely esetenként az állami hatóságok megkerülésével aktivizálódik.

### Adatközlők jegyzéke<sup>13</sup>

- (1) anonim nő, középkorú, Trunk, 2001. július 14.
- (2) Ciuraru Mária, 1927, Nagypatak, 2001. július 10.
- (3) Bezsán Viri, Külsőrekecsin, 1960. 2001. július 8.
- (4), (6), (12) Bordás János, 1926-2002, Trunk, 2001. július 12.
- (5), (8) Fazekas József, 1927, Lészped, 2002. július 14.
- (7) Estyóp Katalin, 1921, Lészped, 2001. július 10.
- (9), (11) Fazekas (Colonel) József, 1927, Lészped, 2001. július 9.
- (10) Toplicsán Erzsébet, 1921, Lészped, 2001. július 11.
- (1), (2), (4), (5), (6), (8), (12) saját, ill. közös gyűjtések Kinda Istvánnal.
- (7), (9), (10), (11) Sebestyén Emese és Papp Éva gyűjtése.
- (3) Szabó Róbert és Szócs Levente gyűjtése.

13 A gyűjtések a KJNT archívumában megtalálhatóak.

## SZAKIRODALOM

CACIOLA, Nancy

- 2002 Lélegzet, szív, bélrendszer: a test és a szellemek a középkorban.  
In: PÓCS Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Budapest, 117–131.

CZÉGÉNYI Dóra

- 1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kolozsvár, 29–43.  
2001 A hiedelem és hiedelemszöveg mint reprezentáció. In: KESZEG Vilmos – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek. Tanulmányok.* Kolozsvár, 141–206.

DÖMÖTÖR Tekla

- 1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest.

ELIADE, Mircea

1991. *Lucruri de taină.* In: *Uő. Drumul spre centru.* București. 110–113.

FAZAKAS István – SZÉKELY Sz. Magdolna (szerk.)

- 1990 *Igézet ne fogja...* Budapest.

FÓNAGY Iván

- 1943 *A mágia és a titkos tudományok története.* Budapest.

GUNDA Béla

- 1989 *A rostaforogató asszony.* Budapest.

GUREVICS, A. J.

- 1974 *A középkori ember világképe.* Budapest.

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György

- 2000 *Jelképtár.* Budapest.

KESZEG Vilmos

- 1992 A cseberbenezés. Egy mezőségi hiedelem eredete és szemantikája.  
*Néprajzi Látóhatár* 1. évf. (1–2) 70–81.  
1999 *Mezőségi hiedelmek.* Marosvásárhely.  
2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* Kolozsvár.

LAMMEL Annamária

- 1999 Látni, ami nem létezik: néphit és percepció. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* 311–317.

GRYNAEUS Tamás

1998 A megváltozott tudatállapotok pszichiátriai értékeléséről. In: PÓCS Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos közeli megközelítésben*. Budapest–Pécs, 213–228.

KOMÁROMI Tünde

1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár* 5. évf. (1–2) 87–99.

MAUSS, Marcel

2000 *Szociológia és antropológia*. Budapest.

NAGY Janka Teodóra

2000 A jogi néphagyomány- és népszokáskutatás eredményei, alternatívái, a jogi néprajz alapkérdései az ezredfordulón. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BEREZCKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 99–119.

NAGY Olga

1989 *A törvény szorításában*. Budapest, 250–262.

NAGY Olga – NAGY Ödön

2000 A lopás megítélése a múltban. In: NAGY Olga (szerk.): *Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Bukarest, 404–408.

POZSONY Ferenc

1998 Látomások a moldvai csángó falvakban. In: PÓCS Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos közeli megközelítésben*. Budapest–Pécs, 72–80.

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Csíkszereda.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest.

SZENTI Tibor

é.n. *Közösség által kiváltott halál, vagy belső készletéből feladott élet, illetve különféle „voodoo-jellegű” halálnemek*.

Forrás: [www.szenti.com/voodoo.doc](http://www.szenti.com/voodoo.doc)

SZIKSZAI Mária

2002 Képesség és gyógyászat a magasművészet és népi kultúra között. A művészet szerepe az *Ignis sacer* gyógyításában az antonita szerzetesek nyomán. In: SZIKSZAI Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 10. Kolozsvár, 81–106.